

**LANGS
OORLOGSERFGOED
IN DUINEN, DIJKEN &
SCHURVELINGEN**

Bunkercomplex de Punt

Op het destijds geïsoleerde eiland Goeree-Overflakkee waren geen belangrijke militaire doelen en vanwege het omringende water kon een aanval niet doorstoten naar het achterland. Daarom kreeg de Atlantikwall hier minder hoge prioriteit en werden veel bunkers van bakstenen gebouwd in plaats van beton.

Fiets in een afwisselend landschap langs het Atlantikwall oorlogserfgoed in de duinen, dijken & schurvelingen van Goeree. Ook passeer je herdenkingspanelen voor gecrashte vliegtuigen. De route begint op de zuidelijke punt van het eiland. Dichtbij ligt het hoogtepunt van de route; een prachtig bunkercomplex dat als openluchtmuseum op elk moment is te bezoeken. Je kunt de route hier beginnen of eindigen, maar weet dat het alleen lopend kan en er veel te zien waardoor je een uur nodig hebt!

Vervolgens gaat de route naar een punt vanaf waar je eveneens een stuk loopt naar bunkers in de dijk langs

het Grevelingenmeer. Vervolgens fiets je naar de binnenduinen waar een neevliegveld lag om de Britse piloten te foppen. Via de haven van Ouddorp en een oude schans (verdedigingswerk van aarde) fiets je het historische stadje Goedereede in. Vanaf het gelijknamige haventje gaat de route via verscholen bunkers in een agrarisch landschap met authentieke schurvelingen naar een veldhospitaal. Vervolgens fiets je met prachtig uitzicht op de zee verder naar de vuurtoren op de westzijde van het eiland. De route gaat terug via een telefoonbunker, maar eventueel maak je een uitstapje naar het strand waar destijds honderden betonnen versperringen stonden.

1 RTM

Ooit was de Rotterdamsche Tramweg Maatschappij (RTM) met talloze railverbindingen de grootste vervoerder in de regio. Tijdens de bunkerbouw hebben de Duitsers hier veel gebruik van gemaakt. Ze legden diverse vertakkingen aan van smalspoor, zodat bouwmaterialen ook naar afgelegen plekken in de duinen konden worden vervoerd. Tegenwoordig is het mogelijk om met een historische tram vanaf het museum een tochtje te maken over de Brouwersdam naar Schouwen.

Voor het restaurant RA, gelijk weer RA het fietspad op, spoor over RA richting KP 52. Na een halve kilometer zie je een bord en een klein bunkertje aan je rechterhand. Dit is de markering van de 'Bunkerroute De Punt', een wandeling die begint aan de overkant van de weg.

2 TOBRUK

Dit betonnen bouwwerkje heeft een opening aan de bovenzijde van waaruit werd geobserveerd of met een wapen kon worden geschoten. De bunkertjes zijn met name aan de rand van bunkercomplexen gebouwd als directe verdediging. Langs de gehele Atlantikwall zijn er duizenden te vinden. De naam is afkomstig van de plaats Tobruk in Libië, waar de Duitsers dit van oorsprong Italiaanse ontwerp voor het eerst zagen en daarna als model kopieerden.

Dit exemplaar werd aan het Hoge Pad in Ouddorp aangetroffen tijdens voorbereidingen voor nieuwbouw van huizen. Het bijna 30 ton zware bouwwerk is in mei 2016 op een dieplader naar deze plek verplaatst om het begin van de wandelroute te markeren.

De Tobruk duidt het beginpunt van de bunkerwandeling op de Punt aan

Uitstapje: De Punt

Bunkerroute De Punt is een wandeling/bezichtiging van ongeveer één uur. Je kunt deze ook aan het eind van de fietsroute doen, maar het moet worden gezegd: dit is absoluut de moeite waard dus zorg dat je hier de tijd voor hebt! Steek de weg over, loop het duin in en neem het eerste pad naar links. (retour ± 1 km)

3 BUNKERPAREL

Tijdens de oorlog was de Brouwersdam ter afsluiting van de zeearm tussen Goeree en Schouwen nog niet aangelegd. De plek waar je nu staat werd gedomineerd door het omliggende water van de Noordzee en het Grevelingen. Na de oorlog zijn er ten zuiden en oosten honderden meters land bijgekomen. De weg 'De Punt' bestond ook nog niet en ligt in lijn met wat destijds de grens vormde tussen land en water. Op deze meest zuidelijk gelegen locatie van de 'Kop van Goeree' konden de Duitsers vanuit deze hoog gelegen stelling met twee anti-tankkanonnen zowel de Noordzee als de Grevelingen bestoken. In de stelling zie je de geschutsbeddingen en de remises waarin de kanonnen veilig konden worden gestald. Laatstgenoemde zijn twee zeldzame bunkers van het type 504 waarvan er in Nederland nog maar één andere bestaat. De andere grote bunkers die je aantreft zijn een munitie en een manschappenbunker type 134 en 502. Verder bestond de stelling uit een aantal kleine bouwwerken waaronder een toilet, waterbergplaats en opstellingen voor mitrailleurs, vlammenwerpers, een schijnwerper en een buitgemaakte Franse tankkoepel. Hier tref je een replica van aan, evenals van een kanon waarvan de loop is gemaakt van een oude lantaarnpaal.

Ingang kanonremise, de originele camouflagepatronen zijn opnieuw geverfd

De Duitsers noemden de Atlantikwall eens 'Perlenschnur aus Stahlbeton', hiermee refererend naar de bunkerstellingen die als een aaneengeregen parelsnoer langs de kust lagen. Tot enkele jaren geleden was dit gehele gebied overwoekerd met braamstruiken, de bunkers waren decennialang 'vergeten'. Een groep enthousiaste vrijwilligers heeft dit bunkercomplex op fraaie wijze ontsloten, daarmee is het tegenwoordig een parel geworden onder de nog bestaande Atlantikwall-relicten in de provincie Zuid-Holland.

*Als je De Punt hebt gezien loop je terug naar de fiets.
Vervolg richting KP 52. Ongeveer 200 meter na de bocht naar rechts zie je een kleine kreek.*

4 CRASH

Dit was ooit de Kilhaven waar suikerbieten van het achterliggende boerenland voor transport werden overgeladen op schepen. Aan de overkant van de weg bij het gemaal stond destijds in de dijk een manschappenbunker type 501 voor tien militairen. Op 5 april 1945 stortte vlakbij een Amerikaanse B-17 bommenwerper neer. Het was één van de vliegtuigen van een grote groep die op de terugweg was uit Duitsland waar ze een vliegveld bij Neurenberg hadden gebombardeerd. Door het slechte weer waren ze gedwongen laag te vliegen. Te laat ontdekten ze boven bezet gebied te zijn en werden beschoten door Duits luchtafweergeschut. Veel vliegtuigen konden niet meer ontkomen en één ervan stortte hier neer. Slechts een maand voor de bevrijding sneuvelden hierbij zeven van de tien bemanningsleden. Stichting WO2GO heeft een herdenkingspaneel geplaatst. Op de route kom je er nog enkele tegen van andere voorvallen.

Links het gemaal bij de Kilhaven, in het midden de manschappenbunker

Vervolg de weg. Een paar honderd meter verder aan je rechterhand zie je een hek voor de Preekhilpolder. Evenals Bunkerroute De Punt is deze bunkerlocatie in de dijk verderop alleen te voet bereikbaar (retour ± 1 km). NB, alle locaties hierna zijn per fiets bereikbaar.

5 PREEKHILPOLDER

De Grevelingen stond tijdens de oorlog nog in open verbinding met de zee. Daarom moesten in de dijken aan de oostzijde van het eiland ook bunkers komen, want daar konden immers geallieerden landen. Bij de knik in de dijk zie je een infanteriestelling waarvan alle bouwwerken in of tegen de dijk zijn gebouwd. De belangrijkste hiervan is de grote manschappenbunker van het type 501. Hier is een remise voor een kanon en een kleine gemetselde opslagbunker tegenaan gebouwd. Verderop ligt nog zo'n zelfde opslagbunkertje. Volgens Duitse inspectierapporten waren ze te vochtig voor de opslag van in karton of papier gewikkelde levensmiddelen. Apart vermeld werd dat ook de opgeslagen tabakswaaren hieronder leden. Omstreeks de eeuwwisseling zijn alle bouwwerken opgeknapt en is de open geschutsofstelling voor het antitankkanon opnieuw aangelegd.

Manschappenbunker in de dijk bij het Grevelingenmeer

Loop terug naar de fiets. Bij KP 52 LA naar KP 70, na 200 meter zie je aan je rechterhand een golvend duinterrein.

6 HERGEBRUIK

In de prikkeldraadafzetting van dit terrein zijn regelmatig betonnen paaltjes te zien. Dit zijn restanten van voormalige strandversperringen, die na de oorlog door boeren zijn hergebruikt bij de afzetten van hun land. Zes van deze losse betonpaaltjes vormden een Tetraëder, een betonnen driehoek waar een landingsboot in de branding op stuk zou varen. Verderop in de route kom je er nog enkele van tegen.

Vervolg naar KP 70, daarna richting KP 53. Op de T-splitsing Langedijk/Klarebeekweg niet LA richting KP 53, maar RD richting het antennepark.

7 Vliegveldbunker

In de binnenduinen is in 1949 een zendstation van de Koninklijke Marine verzezen. Het bovengrondse antennepark is al van verre te zien. In de Koude Oorlog werd het als doelwit voor de Russen beschouwd als het tot een gewapend treffen zou komen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd op dit terrein door de Luftwaffe een vlak van 80 meter breed en 750 meter lang geëgaliseerd. Het was zogenaamd een start- en landingsbaan van het nepliegveld 'Scheinflughafen 33'. Er stonden nepliegveld hangars en vliegtuigen van hout, ook was er een drainagesysteem en baanverlichting aangebracht. Op een rail werden lampen langs de baan gereden zodat het 's nachts leek alsof jachtvliegtuigen zich gereed maakten om te starten en vanuit een betonnen bunker werden lichtsignalen gegeven. Dit alles om de aandacht van geallieerde piloten af te leiden van echte vliegvelten, zoals die bij Waalhaven in Rotterdam. En het werkte, want er zijn regelmatig bommen afgeworpen. In de volksmond doet het verhaal de ronde dat de Britten met hun typische Engelse humor ook eens houten bommen hebben afgeworpen, als teken dat ze er niet altijd in traptten. Voordat je de bebouwde omgeving weer inrijdt staat aan je linkerkant de 'signaalbunker'.

Duits beton krijgt soms een tweede leven. Op veel paaltjes groeit geelgroene korstmoss.

De vliegveldbunker trok in de jaren 60 wandelaars en jeugd aan

Rij op de Klarebeekweg verder, negeer afslagen. Aan het einde op de T-splitsing met de Oudelandseweg LA. Deze weg RD, bij een kruispunt met de Hamersweg RD, de straatnaam gaat over in de Visserstraat. Aan het einde op de T-splitsing Havenweg RA. Met de bocht mee naar links en dan het viaduct over, je staat dan bij KP 58. De route vervolgt LA naar KP 59.

Uitstapje: Haven

Je kunt rechts de haven van Ouddorp bekijken. Bij de parkeerplaats aan het eind van de bebouwing staat een paneel voor een crashsite.

8 SCHANS

Aan je linkerzijde ligt de Schans. Dat de dijken aan de oostzijde van Goeree moesten worden verdedigd was niet nieuw. Dit eeuwenoude aarden verdedigingswerk is namelijk gebouwd tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665) om een eventuele doorvaart van vijandige schepen op de Grevelingen te verhinderen. Het fort was omgeven door een gracht en telde vier bastions. De schans is gerestaureerd met grond die vrijkwam bij de aanleg van de N57.

Bij KP 59 LA richting KP 68. Na het viaduct op de T-splitsing LA en gelijk RA fietspad op aan de linkerzijde van het kanaal (Spuidijk), richting KP 61.

Fietsen langs eeuwenoude dijken en de Schans

9 GOEDEREDE

De hoge kerktoeren van Goedereede was uitstekend geschikt als observatiepost. De waarnemers konden met hun verrekijkers schepen en vliegtuigen van verre zien aankomen maar ook mogelijke doelwitten op het land doorgeven aan artillerie. Op de top maakten de Duitsers een houten hok om droog en uit de wind te zitten. Ze maakten ook graag foto's in het historische stadje, net als de toeristen die hier tegenwoordig vele vakantiekiekjes schieten.

Foto genomen door een Duitse militair in april 1944. Over dit pad fiets je nu het dorp binnen

Aangekomen op de Markt ga je niet naar KP 61, maar blijf je RD langs het water fietsen op de Noordzijde Haven. Aan het eind RD, het fietspad op. Blijf op dit fietspad evenwijdig aan het havenkanaal tot Havenhoofd.

10 GOEDEREDE HAVENHOOFD

Bij het haventje aangekomen staan rechts in het gras twee betonnen muurtjes. Het zijn restanten van de fundering van een silo. Op deze locatie werd onder andere per schip aangevoerd grind voor de bunkerbouw overgeslagen. Tussen de muurtjes lagen de rails van een smalspoor dat de Duitsers op veel plekken langs de hele kust hadden aangelegd om bouwmaterialen naar de bunkerlocaties te vervoeren. In Stellendam sloot deze aan op het normale treinspoor van de RTM richting Rotterdam.

Bij de T-splitsing (herkenbaar aan een gele boei en aan de andere kant een Standbeeld) LA naar KP 62. Vervolgens KP 63.

Het nu zo kalme haventje was in de oorlog volop in gebruik

11 BATTERIJ GOEDEREDEE

Je fietst nu op de Stellingweg, toepasselijk vernoemd naar de Duitse stelling die aan je rechterkant lag. Enkele kleine bunkers liggen nog direct langs de weg, verscholen achter het struikgewas. Ze zijn ontsnapt aan de slopershamer die eind jaren 60 alle bunkers in de verderop gelegen waterkerende duinenrij fataal werd. In het kader van de Deltawet werden de meeste bunkers op Goeree gesloopt en het puin gebruikt als verharding voor wegen en paden. Alleen de landinwaarts gelegen bunkers overleefden de sloopwoede, deze liggen nu onder het duinzand. Batterij Goedereede was één van de laatste sloopprojecten en daarvan zijn kleurenbeelden bewaard gebleven. Op de website van de provincie Zuid-Holland is onder de zoekterm 'bunkers' een bijzonder filmpje van de sloop te vinden: archieff.zuid-holland.nl

Bij KP 63 aangekomen verder naar KP 67 (volg bordje KP 56).

SCHURVELINGEN

Schurvelingen zijn beplante wallen rondom een akker met een hoogte van één tot anderhalve meter. Na het afgraven van omliggende akkers zijn veel karakteristieke schurvelingen verhoogd met een laag zand die daarmee een hoogte van twee tot vier meter kregen. Vanwege de goede camouflage bouwden de Duitsers in deze zandwallen hun bunkers. Het zogenoemde zandwallen/schurvelingenlandschap is uniek want het is een van de weinige plaatsen in Nederland waar er zoveel dicht bij elkaar liggen. Desondanks staat het cultuurhistorische erfgoed onder druk vanwege de afname van agrarische bedrijven en veranderende gebiedsbestemmingen.

Op de Oostdijkseweg moet je 200 meter na de tweede weg naar links (Hofdijkseweg) opletten. Aan je linkerkant zijn enkele bunkers zichtbaar in twee haaks op de weg gelegen schurvelingen.

12 BUNKERS IN SCHURVELINGEN

Je fietst langs het voormalige hoofdkwartier van de infanteriecompagnie die de noordkant van Goeree bezette. In elk van de twee schurvelingen waren een gemetseld onderkomen voor twaalf man, een munitiebunker en aan de kopse kant een Tobruk gebouwd. De woningen aan de andere kant van de weg waren gevorderd en in de achterliggende tuinen werden diverse bakstenen bunkers gebouwd voor manschappen, opslag, munitie en commandovoering. Ook waren er een keukengebouw, verbandplaats en opstellingen voor granaatwerpers en mitrailleurs. Honderd meter verder ligt aan je rechterzijde de enige betonnen bunker in de stelling, een zogenaamde Kleinstunterstand für 6 Mann. De muren en het dak zijn met 2,25 meter gewapend beton extra dik uitgevoerd. In noodgevallen konden hier 24 man zittend onderdak vinden. Een aangebouwde Tobruk is jaren geleden gesloopt.

Bij KP 67 naar KP 68. Volg daarna bordje richting KP 59. Bij de eerstvolgende T-splitsing staan aan je rechterzijde bakstenen bouwwerken.

13 VELDHOSPITAAL

Dit zijn de bunkers van het veldhospitaal (Truppenverbandplatz) die begin 1944 zijn gebouwd. Inselaarzt Dr. Scholl zwaaide hier de scepter. Tijdens gevechten aan de kust zouden gewonden ter plekke eerste hulp krijgen, met de bedoeling hen zo snel mogelijk te transporteren naar deze centraal gelegen locatie voor verdere behandelingen. De langgerekte bouwwerken hadden verbrede ingangen voor de brancards en bestonden uit zes met elkaar verbonden kamers. Linksachter de grote bakstenen bouwwerken staan er nog twee. Dit zijn verblijven voor de medische staf, administratie en voorraden. In een hospitaal is water van groot belang en daarom is elke bunker voorzien van een aangebouwde ruimte voor een wateropslagtank

De twee hospitaalbunkers vanuit de lucht gezien. De daken zijn met teer waterdicht gemaakt.

van 1.700 liter. Ook het aantal van tien toiletten is veel in vergelijking met andere locaties waar militairen verbleven, dit heeft te maken met eventuele maag- en darmaandoeningen. Het hospitaal vormde onderdeel van het bataljonshoofdkwartier dat een kilometer verderop tussen de bebouwing van Ouddorp was gelegen. Anno 2025 worden de bunkers opgeknapt, de eigenaars zijn nog op zoek naar een goede herbestemming.

Honderd meter verder staat aan de rand van de weg een betonnen vierkante telefoonschakelbunker, een zogenaamde Kabelschaltstelle. Hier lees je verder op de route meer over.

Volg bij de T-splitsing niet KP 59, maar ga op dezelfde weg RD. Na plm. 300 meter RA een kleine weg in (genaamd Klinkerweg). Negeer de eerste afslag naar links. Op de driesprong links aanhouden, richting het strand en KP 56, KP 55 en KP 54. Een kilometer na KP 55 RA het eerste fietspad op, evenwijdig aan het strand. Je volgt hier niet langer richting KP 54, omdat je op de zeedijk een beter uitzicht hebt.

Bij KP 55 geeft een toren een mooi uitzicht over duin en zee.

Hoewel de meeste strandversperringen direct na de oorlog zijn opgeruimd, kwamen er met de aanleg van de Brouwersdam in 1971 verschillende betonnen paaltjes onder het zand tevoorschijn.

14 DUINAFKALVING

Bij de eerste strandovergang (nr. 5) zijn rechts onder aan de dijk drie Tetraëder geplaatst (zie ook punt 6). Tijdens de oorlog waren het strand en duin streng verboden terrein. De verlatenheid, de versperringen en het prikkeldraad maakten het tot een naargeestig gebied. In de duinen stonden bunkers van infanteriestellingen en op dit punt was Batterie Ouddorp Neu opgesteld. De zes kanonnen stonden aanvankelijk twee kilometer ten noorden (Alt), maar toen de geschutsbunkers medio 1944 in Neu gereed waren zijn ze verplaatst. Op deze locatie is duinafkalving al eeuwen een probleem. Na de watersnoodramp in 1953 werd dat goed zichtbaar door uit het duin op het strand gegleden bunkers. Ze zijn kort hierna gesloopt omdat ze voor de strandbezoekers een gevaar vormden. Het leeuwendeel van de bunkers op Goeree werd echter in het kader van de Deltawet in de jaren 60 gesloopt waardoor slechts foto's resteren. Kustversterking blijft een actueel thema; zeedijk 'het Flaauwe werk' waar je nu fietst is in 2008 drie meter verhoogd.

Je volgt de dijk verder. Bij de eerste strandovergang voorbij het bungalowpark (nr. 7) staat aan de linkerzijde een paneel voor een vliegtuigcrash. Als je van de dijk afkomt houd je rechts aan, richting KP 69 en de vuurtoren. Bij KP 69 naar KP 51.

Bunkers van Batterie Ouddorp op de grens van land en water

15 VUURTOREN

De vuurtoren van Ouddorp domineert al van verre de omgeving. In de oorlog stond hier een andere vuurtoren, waarvan de Duitsers het licht in 1940 doofden om de geallieerde schepen geen oriëntatiepunt te bieden. Het vijftig meter hoge betonnen gevaarte deed vanaf toen dienst als meetpost voor zwaar kustgeschut dat bij Rozenburg stond opgesteld. Later werden de lampen bovenin verwijderd om plaats te maken voor een radar die schepen op grote afstand kon signaleren. Volgens de bevolking bliezen de Duitsers in de nacht van 4 op 5 mei 1945 de toren op, kort vóór de capitulatie. De Duitsers zelf beweerden dat blikseminslag de oorzaak was. De huidige vuurtoren is gebouwd in 1947-1948, is 52 meter hoog en heeft de krachtigste bundel licht in Nederland (sterkte: 5,2 miljoen kaarsen).

Vervolg naar KP 51. Je fietst op de West Nieuwlandseweg met aan je rechterhand de duinen en links de polders. Bij een T-splitsing bij een boerderij met huisnummers 2 en 4, gaat de route RA naar KP 51. Voordat je dit doet volg je de weg echter nog voor 200 meter RD om een telefoonbunker te zien.

De vernielde vuurtoren, kort na de bevrijding

De huidige vuurtoren is vierkant en van baksteen

Het was hier, aan de zuidkant van Goeree, waar een oudere inwoner zich herinnerde: "Ik stond in de zomer van 1940 met mijn verrekijker op het duin, net gekregen van mijn ouders voor mijn achttiende verjaardag. Op dat moment kwam er een Duitse militair naar me toe; of hij ook eens mocht kijken. Die krijg ik niet meer terug dacht ik nog. Maar nadat hij over De Grevelingen richting het Zeeuwse Schouwen had gekeken gaf hij me het dure instrument terug en zei: "Diese Engländer werden wir bald angreifen."

Uitzichtpunt op de telefoonbunker

16 TELEFOONBUNKER

Na zo'n 200 meter staat aan de rechterkant een kleine telefoonschakelbunker, een zogenoemde Kabelschaltstelle. De Duitsers legden een eigen telefoonkabelnet aan, met verstevigde kabels tot twee meter diep onder de grond. Dit Festungskabelnetz was minder kwetsbaar voor bombardementen dan het civiele Nederlandse telefoonnet en kan eveneens lastiger worden afgeluisterd en gesaboteerd. De schakelpunten werden beschermd ondergebracht in kleine bunkers. Soms werden deze ter camouflage voorzien van een zadeldak met dakpannen en opgeschilderde ramen zodat ze leken op een schuur. Achter de duinen en dijken waar de stellingen waren gebouwd stonden meer dan tien van deze kleine bunkers, je trof er eerder al eentje aan bij het veldhospitaal. Vanaf hier heb je een mooi uitzichtpunt over het vogelnatuurgebied.

Fiets terug naar eerder genoemd kruispunt, vervolg LA naar KP 51. Op de T-splitsing RA. Na 750 meter RA en daarna LA; een haarspeldbocht om het viaduct onderdoor te gaan. Je bent dan weer bij de parkeerplaats waar de route startte. Je kunt echter ook nog eerst RA naar het strand vlakbij.

Meer informatie

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/atlantikwall
www.zuidhollandslandschap.nl
www.wo2go.nl

Respect

Bunkers zijn vaak de biotoop van zeldzame planten- en diersoorten en staan in beschermd natuurgebied of op particuliere grond. Dit is verboden terrein voor onbevoegden, tenzij je op de openbare fiets- of wandelpaden blijft.

Colofon

De fietsroute is een product van de Erfgoedlijn Atlantikwall van de provincie Zuid-Holland en wordt uitgegeven door het Erfgoedhuis Zuid-Holland. De route is digitaal beschikbaar op de websites van genoemde organisaties.

© Tekst en foto's: J. Rijpsma - Bureau St. (5, 14b, 15, 16o, 18, 20, 23)

© Foto's: A. van Beveren (1, 9-11, 13) / C.J. van Koppen (21b) / Provincie Zuid-Holland 17 / Stichting WO2GO (16b, 19, 22) / Onbekend (12, 14o, 21o)